

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TARAF OLDUĞU
ULUSLARARASI ANDLAŞMALAR İTİBARIYLA
ERMENİSORUNU -1918-1922 Dönemi-

Yazar: Barış ÖZDAL*

ÖZET

Günümüz itibarıyla Ermeni sorunu, başta ABD ve Fransa olmak üzere kimi Batılı devletler ve Avrupa Parlamentosu gibi bazı kurumlar tarafından, 1890'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ayaklanmalara girişen Ermeni Komitelerine yönelik olarak Meclis-i Vükela'nın 27 Mayıs 1915 tarihinde aldığı bir "kanun-i muvakkat"ın uygulanmasının, soykırıma yol açtığı iddiası kapsamında tanımlanmaktadır. Söz konusu bu tanımlamalarda Ermeni sorununun, Doğu Sorunu'nun bir parçası olduğu görmezden gelinirken, bu kapsamda kimi tarihsel gelişmeler ile hukuki unsurlar da yadsınmaktadır. Bu bağlamda Ermeni sorunu çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918-1922 yılları arasında taraf olduğu uluslararası andlaşmaların ilgili hükümleri kapsamında analiz edilmeye çalışılacak ve konunun hukuksal açıdan da günümüz itibarıyla Doğu Sorunu kapsamında değerlendirilmesi gerektiği savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni sorunu, Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu, Uluslararası Hukuk, Türkiye Cumhuriyeti

ABSTRACT

The Armenian problem, today, is defined by some of the Western states, such as the USA and France, and by some institutions, such as the European Parliament, within the allegation that the application of "kanun-i muvakkat (interim law)" of Meclis-i Vükela (Assembly) dated 27 May 1915 to the Armenian Committees, which set armed uprisings against the Ottoman Empire as of 1890s. While these definitions ignore the fact that the Armenian problem is a part of the problems in the east of the Ottoman Empire, the historic developments within this scope and the legal factors are denied. In this context, this study aims to analyse the related

* Öğr. Gör. Dr. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Siyasi Tarih Anabilim Dalı. e-mail: ozdalb@uludag.edu.tr

articles of the international agreements to which the Ottoman Empire was a part between 1918 – 1922 and then to advocate that the subject should be evaluated within the scope of the problems in the east of the Ottoman Empire for its legal factors.

Key Words: *Armenian problem, problems in the east, Ottoman Empire, International law, Republic of Turkey*

Giriş: Türk – Ermeni İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi¹

11'inci yüzyıldan, 19'uncu yüzyılın ilk yıllarına kadar² sorunsuz bir biçimde gelişen Türk-Ermeni ilişkileri, hem bu kırılma döneminin yükselen değeri olan ulusçuluk-milliyetçilik akımının Osmanlı Ermenilerini etkilemesi hem de başta Çarlık Rusya'sı, İngiltere ve Fransa olmak üzere bazı Batılı devletlerin Ermeni toplumu kendi politik ve ekonomik çıkarları için himaye etmesi ve zaman zaman da kışkırtması sonucunda, etkileri günümüze dek sürecek bir şekilde bozulmuştur³.

¹ Bu konuya ilişkin verdiğimiz bilgi ve değerlendirmeler, tarafımızdan yazılan ve yayımlanan/yayım aşamasında olan şu çalışmaların kimi kısımlarından aynen kimi kısımlarından ise değiştirilerek alınmıştır. Barış Özdal, "Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni Sorununa İlişkin Aldığı Kararlar İtibarıyla Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", (**Değişen Dünyada Türkiye'nin Önemi, Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2004, Cilt II**; Bursa: Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları No: 7, 2004), ss. 619-622; Barış Özdal, "Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (Yayım Aşamasındadır); Barış Özdal, "Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu"; **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 4, Sayı 8, Ağustos 2006, ss. 109-119.

² Türk-Ermeni ilişkilerinde ilk problemler, Rusların 18. yüzyılın sonlarında Kafkaslarda yayılmak için çeşitli yollar denemesiyle başlamıştır. Zira, genel ve soyut olarak belirtirsek, 1800-1836 yılları arasında gerek Rusya'nın izlediği Ermeni politikası gerekse Rus kontrolündeki Eçmiyazın Katogigoslugu'nun zaman zaman takındığı tutumlar ile problemlerin başladığı görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Ali Arslan, **Kutsal Ermeni Papalığı – Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar-**, İstanbul: Truva Yay., Nisan 2005, ss. 25-47.

³ Genel hatlarıyla aktardığımız Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, passim; Sadi Kocaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardanberi Türk-Ermeni İlişkileri**, Ekli 3. Baskı, Ankara: Truva Yayınları, Haziran 1970, s. 57; Raif Kaplanoğlu, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2000, s. 88. T. Tankut Soykan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler-Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü**, İstanbul: Ütopya Kitapevi, 1999, ss. 213-214; Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara: ASAM Yayınları: 11, Kafkasya Araştırmaları Dizisi: 2, 2000, ss. 41-46; İhsan Sakarya (haz.), **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1984, ss. 22-27; Süleyman Kocabaş, **Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?**, 3. Baskı, İstanbul: Vatan Yayınları, 1988, ss. 17-20; Kevork B. Bardakjian, "İstanbul Ermeni Patrikliği'nin Doğuşu (Hayk Berberian'ın Anısına)", Saime Yüceer (editör), **Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi 2000, (içinde), passim; <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/osmanli.html> (Erişim Tarihi [e. t.] 17.09.2003); <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/osmanli.html> (e.t. 17.09.2003); Türkkiye Ataöv, **Das Osmanische Millet System und die Armenier**, Ankara: Sistem Ofset, 1985, ss. 5-8; Ahmet Vefa, **Die Wahrheit über die Armenier**, Ankara: BEB, 1976, ss. 10-14; İbrahim Kaya, "Ermeni Sorunu'nun Hukuksal Boyutları: Ulusal ve Uluslararası", Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem (hazırlayanlar), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş İkinci

Bu bağlamda önemle belirtilmesi gereken ilk husus, Batılı devletlerin, başta dönemin bazı Ermeni Patrikleri'nin⁴ ve Avrupa'da faaliyet gösteren Hınçak⁵ ve Taşnaksutyun⁶ gibi Ermeni Komitelerinin yürüttükleri propaganda faaliyetlerine, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar pek itibar etmedikleri ve 30 Mart 1856 tarihli Paris Barış Andlaşması'nda⁷ Ermeniler ile ilgili düzenlemelere yer verilmediği görülmektedir.

Baskı, Ankara: TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, 2003, (içinde), ss. 74-78.; Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (çeviren Bilge Umar) İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın San. ve Tic. A.Ş., 1998, ss. 4-12; Yüksel Özgür, **Tarihi Boyutları ve Muhtemel Gelişmeler Işığında Türk- Ermeni İlişkileri**, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, Şubat1997, ss. 1-47.

⁴ Osmanlı İmparatorluğu aleyhine propaganda faaliyeti yürüten bazı Patriklerin isimleri şöyle sıralanabilir: Mıgırdiç Hirimyan, Nerse Vorjabedyan, Harutyun Vehabedyan, Haren Aşıkyan, Mateos İzmirliyan, Yeghiçe Turyan, Hovannes Arşaruni, Zaver Efendi, vd. Genel olarak Ermeni Patrikanesi'nin ve isimlerini belirttiğimiz Patriklerin çalışmaları hakkında ayrıntı bilgi için bkz.; Gürün, op. cit., ss. 29-35; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, 2. Baskı, ss.174-198. Ancak, Ali Arslan'ın da belirttiği üzere, dinsel ve dünyevi otorite Eçmiyazın'deki Katogigoslarda olduğu için İstanbul Ermeni Patrikleri'nin Gregoryen Kilisesi üzerindeki etkisi çok zayıftır.

⁵ Faaliyet sahası olarak Anadolu'nun doğu bölgesini "Türkiye Ermenistan'ı" olarak seçen ilk Ermeni komitesi Hınçak (Çan) adı altında, Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbeg ve eşi Maro'nun liderliğinde Kafkasyalı Ermeni öğrenciler tarafından 1887 yılında İsviçre'de kurulmuştur. Hınçak Komitesi ve faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Kılıç, op. cit., ss. 296-304; Sakarya, op. cit., ss. 76-86; Gazigiray, op. cit., ss. 99-107 ve 604-609; Onur, op. cit., ss. 45-53; Sedat Laçiner, "Ermeni İddiaları ve Terör", Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem (hazırlayanlar), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, 2003, (içinde), ss. 97-98; Sedat Laçiner, "Osmanlı Dönemi'nde Ermeniler ve Terör", <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=174> (e.t. 02.05.2006)

⁶ Krisdapor Mikaelyan ve arkadaşlarının gayretleriyle, daha önce kurulan Ermeni teşkilatlarının bir araya getirilmesi suretiyle 1890 yılında kurulan Taşnaksutyun Komitesi (*diğer adıyla* Daşnaksutyun, *Ermeni Devrimci Federasyonu / Ermeni İhtilal Komiteleri Birliği*)'nin propaganda merkezi ilk yıllarda Paris olup; kuruluş amacı, Tiflis'te bulunan Genç Ermenistan, merkezi Van'da olan Armenaganlar-Ermeni Cemiyeti ve Hınçak Komitesi'ni birleştirmek ve Türkiye'ye gönderilen çetelere her türlü yardımı sağlamaktır. Esas hedefleri ise Stanford J. Shaw'ın belirttiği gibi Doğu Anadolu'daki altı bölgede (*daha sonra Vilayet-i Sitte olarak tanımlanacak olan iller*) bağımsız ve sosyalist bir Ermeni Devleti kurmaktır. Taşnaksutyun Komitesi ve faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Kılıç, op. cit., ss. 305-308; Gazigiray, op. cit., ss. 107-127; Sakarya, op. cit., ss. 86-92; Onur, loc. cit.; Laçiner, "Ermeni İddiaları ve ...", op. cit., ss. 98-99; Laçiner, "Osmanlı Dönemi'nde Ermeniler..", loc. cit.

⁷ Kırım Savaşı sonrasında, dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Kont Walewski başkanlığında yapılan Paris Konferansı'na İngiltere, Fransa, Sardunya, Avusturya, Prusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Paris Barış Andlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanan bu Konferansa katılarak, Avrupalı Devletlerle çok önceden diplomatik ilişkiler kurmasına rağmen, ilk defa "*Avrupa Ahengi*"ni temsil eden Devletlerle eşit statüde bir toplantıda temsil edilmiştir. Ayrıca, bu Andlaşmanın 7. Md.'sinde de vurgulandığı gibi taraf Devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini ve toprak bütünlüğünü kabul etmişler ve bu vesileyle de "*Avrupa Sistemi*"nde yer aldığını resmen açıklamışlardır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye- Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına-**, (çeviren: Babür Kuzucu), 5. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, Ekim 1987, ss. 100-104; Şenol Kantarcı, "Tarih Boyunca Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan'a", Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem (hazırlayanlar), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, 2003, (içinde), s. 19; Cevdet Küçük, "*Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü*", <http://www.maltepe.edu.tr/GunaydinMarmara/ermeni/ingiltere.asp> (e. t. 18.08.2003); Mehmet Gönübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Üçüncü Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 236, 1975, ss. 54-56.

Ancak, Avrupalı devletlerin Ermeni propagandalarında yer alan iddiaları, yukarıda belirttiğimiz biçimde Avrupa Ahengi içinde değerlendirmeleri pek uzun sürmemiştir. Zira, başta İngiltere olmak üzere Paris Barış Andlaşması'na taraf olan devletler, Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren 03 Mart 1878 tarihli Ayastefanos (*Yeşilköy*) Andlaşması'nın imzalanması ile Rusya'nın Avrupa Ahengi'ni bozduğunu ileri sürmüşler ve bu gelişmeler karşısında geri adım atan Rusya da 13 Haziran - 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında yapılan Berlin Konferansı'nın ardından, Berlin Andlaşması'nın imzalamasına razı olmuştur⁸.

Bu iki önemli gelişmenin neticesinde ise Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı Ermenilerine ve onların propagandalarına yaklaşımları da değişmiş ve bu konular "*Doğu Sorunu*" içinde değerlendirilerek, uluslararası bir nitelik arz edecek şekilde Ermeni sorunu yaratılmıştır⁹.

Başka bir ifade ile vurgularsak Ermeni sorunu, bazı büyük devletler tarafından yapay olarak yaratılmış olup, bu sorun özü itibarıyla, emperyalizmin Avrupa'daki gelişme sürecinde, İngiltere ve Rusya'nın izlediği politikaların yanı sıra, özellikle Almanya'nın kapitalist bir devlet olarak tarih sahnesinde yükselmesinin ve sonrasında bu devletin izlediği "*Drang nach Osten*" (Doğuya Açılım) politikasının yarattığı ekonomik temelli sorunların, yani "*Doğu Sorunu*"nun¹⁰ bir parçası olmuştur.

Çalışmamızda ise yukarıda özet bir şekilde belirttiğimiz, Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu

⁸ Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları'nın, Ermeni sorununa etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Özdal, "Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları...", passim.

⁹ Bu bağlamda bütüncül bir değerlendirme için belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus da Rusya'nın, Balkanlarda Yunan ve Slavları kullanırken, 18. yüzyılın başından itibaren Güney Kafkasya ve Anadolu'da da Ermenileri organize ettikleridir. Hatta, 1768 tarihinde II. Katerina Osmanlı'ya karşı harekete geçmeyi kararlaştırdığı zaman, Rusların korumasında bir Ararat Krallığı'nın hususunda Ermenilere ümit vererek teşvik etmiştir. Bunun üzerine dönemin Eçmiyazın Katogigosu Hovsep Argutyan Rusya ile Osmanlı ve İran arasında bir duvar olacak Ararat Krallığı'nın kurulması için Ruslara müracaat etmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Ali Arslan, op. cit., ss., 28-34, vd. Bu dönemde ki Rus politikaları hakkında ayrıca bkz.; Ömer Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2004, ss. 130-155.

¹⁰ Doğu Sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yerasimos, op. cit., ss. 376-381; Gürün, op. cit., ss. 72-80; Sakarya, op. cit., ss. 64-68; Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (çeviren: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Mart 2001, passim; Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları, 1985, passim; Karl Marx, **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, 2. Baskı, (çeviren: Selahattin Hilav, Attila Tokatlı), İstanbul: Gerçek Yayınevi, Aralık 1974, passim; Esat Arslan, "Ermeni Sorunu'nda Akılcı, Tarafsız ve Planlı Görüş Açıları", **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Sayı 7, Yıl 2, 2001/7, s. 2; Bayman Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi", **Tarihi Gelişmeler içinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu**, Ankara, 8-9 Mart 1990, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, ss. 59-63.

uluslararası andlaşmalar¹¹ ile Ermeni sorununun gelişimi arasındaki ilişki, iş bu andlaşmaların ilgili hükümleri bağlamında genel ve soyut olarak incelenmeye çalışılmış ve konunun hukuksal açıdan da Doğu Sorunu kapsamında değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Zira, günümüz itibarıyla Ermeni sorunu, başta ABD ve Fransa olmak üzere kimi Batılı devletler ve Avrupa Parlamentosu gibi bazı kurumlar tarafından bazı tarihsel gelişmeler ile hukuki unsurlar yadsınarak, 1890'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ayaklanmalara girişen Ermeni Komitelerine yönelik olarak Meclis-i Vükela'nın 27 Mayıs 1915 tarihinde aldığı bir "kanun-i muvakkat"ın uygulanmasının, soykırıma yol açtığı iddiası kapsamında tanımlanmaktadır¹².

1918 – 1922 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Andlaşmalar

19'uncu yüzyılın son dönemlerinden itibaren, sadece Hıristiyan "korumacılığıyla" emperyalist yayılmalarını sürdürmenin yeterli olamayacağını anlayan Avrupalı devletler ve Rusya, bu amaçlarına ulaşabilmek için dinsel söylemlerinin yanı sıra "ulusal" söylemlerle de yeni politikalar üretmeye başlamışlardır. Ermeniler ise bu tarihten 1. Dünya Savaşı'nın bitimine değin Batılı devletlerin ve Rusya'nın teşvikleri ve silah desteğiyle, Doğu vilayetlerini Ermenistan'a katmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı örgütlenerek çok sayıda ayaklanma çıkarmışlardır¹³. 1. Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış görüşmelerinde ise İngiltere ve Fransa, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü "Ermenistan" olarak adlandırıp, aşağıda genel ve soyut olarak analiz edeceğimiz uluslararası düzenlemelerde bu politikalarını şu şekilde somutlaştırmışlardır.

¹¹ Çalışmamızda, gerek konunun bütünlüğünü bozmamak gerekse de makale sınırlarını aşmamak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1919-1922 yılları arasında taraf olduğu uluslararası andlaşmalar analiz edilmektedir. Bu sebeple, 1919-1922 dönemini takiben yeni kurulan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Gümrü, Moskova ve Kars Andlaşmaları'nın ilgili hükümleri ile Lozan Konferansı'nda yapılan görüşmelerin Ermeni sorununa ilişkin oturumları, bu çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası andlaşmalar itibarıyla Ermeni sorununun ele alındığı çalışmamız ise şu anda yazım aşamasında olup, hakem hocalarımızın değerli görüşlerine sunulmak üzere, ilgili Derginin bir sonraki sayısına gönderilecektir.

¹² Paralel mahiyetteki görüşler için bkz.; Nurşen Mazıcı, "Avrupa Birliği ve Ermeni Soykırım Tasarısı", *Jeopolitik*, Yıl. 4, Sayı 13, Şubat 2005, ss. 27; Kamer Kasım, "AB'ye Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar", *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 1, Yıl 2005, ss. 97-105.

¹³ Mazıcı, "Avrupa Birliği ve Ermeni Soykırım Tasarısı", loc. cit.

Brest–Litovks Andlaşması

Doğu Anadolu'yu Ermeni vatani yapmak için uğraşan Ermeni çetelerinin, Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ordularının çekilmesini takiben Erzincan'dan itibaren Kafkasya'ya kadar uzanan bölgede katliamlara başlaması üzerine Osmanlı Ordusu; 12 Şubat 1918 tarihinde harekete geçerek Erzincan, Erzurum ve Hasankale'yi alarak savaştan önceki sınıra varmıştır.¹⁴

Rusya ise 1917 Ekim Devrimi'ni takiben içyapısında yaşadığı sorunlarında etkisiyle¹⁵, Osmanlı İmparatorluğu'na başvurarak barış andlaşması yapılmasını istemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu teklife olumlu cevap vermesi sonucunda ise 03 Mart 1918 tarihinde “*Brest–Litovks Andlaşması*” yapılmıştır. Bu andlaşmanın dördüncü maddesi konumuz açısından önemli olup, şu noktaları içermektedir:

“Sovyet Devleti, Anadolu'nun Doğu illerinin boşaltılarak Osmanlı Devleti'ne geri verilmesini sağlamak için çaba harcayacak.

Ardan, Kars ve Batum sancakları da hemen Sovyet askerlerince boşaltılacak. Sovyet Devleti, bu sancakların genel hukuk ve devletler hukuku açısından yönetsel biçimine karışmayacak ve özellikle buralardaki hakların söz konusu durumunu, komşularından birisini ya da Osmanlı Devleti'ni seçme konusunda bağımsız bırakacaktır.”

Yukarıda belirttiğimiz maddeden de açık bir şekilde anlaşıldığı üzere Rusya ile yapılan andlaşma neticesinde Osmanlı İmparatorluğu bir yandan önemli kazançlar elde ederken diğer yandan da Osmanlı Ordusu, Rusya sınırını aşmış ve Batum'a girmiştir. Ayrıca, 24 Mart 1918 tarihinde “*Kafkas Kurulu*”na bir bildiri gönderilerek, iki gün içinde Batum'un Osmanlılara bırakılması istenmiştir. Bu bildiri sonucunda, 01 Nisan 1918 tarihinde Batum Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılırken, Osmanlı Ordusu da hala savunma ve güçlenme çabası içindeki Ermeni çetelerine karşı Kars ve Gümrü'ye doğru ilerlemeye başlamıştır¹⁶.

¹⁴ Özgür, op. cit., ss. 88; Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918**, İstanbul: Der Yay., 1987, s. 99.

¹⁵ Sovyet Devrimi ve Rusya'nın savaştan çekilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Oral Sander, **Siyasi Tarih – İlk Çağlardan 1918'e-**, Ankara: İmge Yay., 2000, 8. Baskı, ss. 346-350.

¹⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Mazıcı, “**Belgelerle Uluslararası Rekabette...**”, loc. cit.; . Uras, op.cit., ss. 643-648; Özgür, op. cit., ss. 88-95.

Brest–Litovks Andlaşması'nı takiben yaşanan önemli bir diğer gelişme ise 26 Nisan 1918 tarihinde Gürcistan-Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur. Kurulan bu cumhuriyetin 26 Mayıs 1918 tarihinde kendisini feshetmesi üzerine ise aynı tarihte Ermenistan'ın bağımsız egemen bir Devlet olarak kurulmuştur. . Kurulan bu devlet Osmanlı padişahı Sultan V. Mehmet tarafından tanınırken, Batum'da yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti Ermenistan'a fazladan 10.000 km² toprağı bırakarak, Ermenistan ile 03 Haziran 1918 tarihinde anlaşma imzalamıştır¹⁷.

Yukarıda genel ve soyut olarak belirttiğimiz Brest–Litovks Andlaşması'nı dördüncü maddesi itibarıyla 14 Temmuz 1918 tarihinde yapılan referandum da ise Kars, Ardahan ve Batum halkı Osmanlı Devleti'ne katılma kararı almışlar ve Sultan Vahdeddin'in 15 Ağustos 1918 tarihli Hatt-ı Hümayunu ile bu toprakların ilhakı kabul edilmiştir. Referandum, ilhak ve mülki idarenin kurulması aşamalarında her hangi bir itirazda bulunmayan dönemin Sovyet hükümeti ise Osmanlı ordusunun 14 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girmesinden sonra tutum değiştirmiş ve 20 Eylül 1918 tarihinde verdiği nota ile Brest–Litovks Andlaşması'nın ihlal edildiğini ve referandumda yolsuzluk yapıldığını iddia etmiştir. Osmanlı Devleti bu iddiaların doğru olmadığını ileri sürdüğü gibi, Rusya'nın çekilmesinden sonra yeni kurulan Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerini de desteklemiştir¹⁸.

Mondros Silah Bırakışımı

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu ve bağlaşıklarının yenilgisiyle sonuçlanmasından sonra gerek Rusya'nın savaştan çekilmesi gerekse Fransa'nın yeterince etkin bir güce sahip olamaması sonucunda, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Silah Bırakışımı, İngiltere ve Osmanlı Hükümetleri arasında imzalanmıştır. Yirmibeş maddeden oluşan bu bırakışım bir bütün olarak analiz edildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu için tüm yönleriyle oldukça ağır koşullar getirdiği görülmektedir¹⁹.

¹⁷ Ali Arslan, op. cit., s. 114.

¹⁸ Ibid., ss 117-118. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Ibid., ss 117-122.

¹⁹ Mondros Silah Bırakışımı'nın tam metni için bkz.; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, ss. 10–14. Mondros Silah Bırakışımı hakkında ayrıca bkz.; Mazıcı, op. cit. s. 103; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Der Yay. 1993, ss. 93 – 94 ve s. 96; Bülent Tanör, **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918 – 1923)**, İstanbul: Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Temmuz 1997, ss. 30 – 31; Baskın Oran, "Mondros Silah Bırakışması", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul: İletişim Yay., 2001, ss. 110-112.

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ile bu gelişmeler yaşanırken Ermeniler, Batum Andlaşması ile 10.000 km² bir toprak parçasına sahip olmalarına, Ermenistan'ın sınırlarının belirlenmesine ve bu konuda Osmanlı Hükümetiyle düşünce birliğine varmış olmalarına karşın, Mondros Silah Bırakışımı sırasında yeni taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Zira, Ali Arslan'ında belirttiği üzere İtilaf devletlerinin Silah Bırakışımı'na, Ermenilerin elde etmek istedikleri Evliye-i Selase olarak adlandırılan Doğu Anadolu bölgesinin işgalini kolaylaştıran hükümler koymaları, Ermenileri oldukça memnun etmiş ve bu toprakların resmen kendilerine verilmesi için ilk olarak Bogos Nubar Paşa tarafından propaganda faaliyetleri başlatılmıştır²⁰.

Mondros Silah Bırakışımı'nda Ermenileri umutlandıran hükümler şöyledir:

"4. madde: Müttefik savaş tutsakları ile gözetimdeki, ya da tutsak Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak hiçbir koşula bağlı olmaksızın Müttefiklere teslim edilmesi.

11. madde: İran'ın kuzeybatısında ve Kafkasya'da bulunan Türk birlikleri geri çekilecek.

24. madde: Altı Ermeni ilinde (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını elinde tutarlar."

Bu hükümler gereğince, Osmanlı ordusuna önce İran'ı, daha sonra da Kafkasya'yı tahliye etmesi ve 1914 yılında belirlenen sınıra çekilme emri verilirken, yukarıda da belirttiğimiz üzere özellikle 24'üncü madde itibarıyla umutlanan Ermeniler de İtilaf devletleri nezdinde propaganda faaliyetlerine başlamışlardır.

Bu bağlamda, ilk olarak Bogos Nubar Paşa 30 Kasım 1918 tarihinde yayımladığı bir muhtıra ile İtilaf devletleri yanında savaşan Ermeniler için Kafkasya'dan İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan Büyük Ermenistan'ın, İtilaf devletlerinin, Amerika ve Milletler Cemiyeti'nin sahiplik ve himayesi altında bağımsız bir devlet olarak kurulmasını istemiştir. Bogos Nubar Paşa'nın bu faaliyetlerine dönemin Ermenistan Cumhuriyeti temsilcisi A. Aharonyan'da katılırken, bu ikili, 12 Şubat 1919 tarihinde Ermenilerin isteklerini belirten bir muhtırayı Paris Barış

²⁰ Ali Arslan, op. cit., s. 124.

Konferansı'na²¹ sunmuşlar ve barış görüşmeleri sırasında bir baskı unsuru oluşturabilmek için 24 Şubat - 22 Nisan 1919 tarihleri arasında Paris'te Ermeni Birliği Kongresi'ni yapmışlardır²².

Bütün bu propaganda faaliyetlerinin sonucu olarak ise Kafkasya'dan İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan ve Kilikya olarak adlandırılan sınırları belirsiz (Adana-Mersin-İskenderun bölgesini de içine alacak şekilde) bir Birleşik Ermenistan'ın kurulmasının, dönemin İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Paris Barış Konferansı'nda ciddi bir biçimde ele alındığı görülmüştür²³. Ancak, 23 Temmuz- 07 Ağustos 1919 tarihli Erzurum ve 04-12 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Kuvay-ı Milliye kuvvetlerinin kurulması ile Milli Mücadele Hareketi'nin Anadolu'da başlaması üzerine İngilizler, bir Birleşik –Büyük- Ermenistan kurulması fikrinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır²⁴.

Böylelikle, Mondros Silah Bırakışımı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı yenik bitirdiği resmileşmesine rağmen, Ermeniler gerek Silah Bırakışımı gerekse Paris Barış Konferansı sırasında emellerine ulaşamamışlardır. Ancak, sorun tam anlamıyla çözümlenmemiş, 12 Şubat 1920 tarihli Londra konferansı ile başlayan San Remo Konferansı ve Andlaşması ile şekillenen ve 11 Temmuz 1920 tarihli Spa (Belçika) Konferansı ile sona eren bir süreç içinde Sèvres Barış Andlaşması ile tekrar gündeme getirilmiştir.

San Remo Konferansı ve Andlaşması

Yukarıda da genel hatlarıyla belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu dışında savaştan yenik ayrılan devletlerle barış andlaşmaları 1919 yılı içinde yapılmıştır. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu belirleyecek olan Sèvres Barış Andlaşması

²¹ 1919 yılı içinde İtilaf Bloğu ve yandaşı 32 devlet silah bırakışım andlaşmalarından sonra barış andlaşmalarının hazırlanmasına / yapılmasına hız vermişlerdir. Paris Barış Konferansı sonunda, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde Versailles Barış Andlaşması, Avusturya ile 10 Eylül 1919 tarihinde Saint-Germain Barış Andlaşması, Macaristan ile 4 Haziran 1919 tarihinde Trianon Barış Andlaşması ve Bulgaristan ile de 27 Kasım 1919 tarihinde Neuilly Barış Andlaşması imzalanmıştır Paris Barış Konferansı ve bu Konferans sonunda imzalanmış bulunan barış andlaşmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Sander, op. cit., ss. 357-363.

²² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Ali Arslan, op. cit., ss. 124-125.

²³ Ibid. s. 125.

²⁴ Genel ve soyut olarak belirtirsek Konferansta Müttefik (İtilaf) ve Müşterek (Ortak) devletler; "Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması konusunda mutabık kalırken, bu husus Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kısımları için verilecek kararlardan hariç tutmuştur." Ancak konferansın bu kararı da 1919 yılında başlayan Milli Mücadele Hareketi sebebiyle uygulanamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler ve bunların tabii olacağı rejim ancak Lausanne Andlaşması ile kesin olarak saptanabilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Sander, op. cit., s. ; Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 - 1990**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1982., s. 7, vd.

öncesinde hem muhatap alınacak bir parlamentonun yoktu hem de uluslararası dengeler farklılaşmıştır.

Uluslararası konjonktürdeki duruma genel olarak bakıldığında ise Rusya'nın savaştan çekildiği, yeni rejimin Osmanlı İmparatorluğu ile barış yaptığı, ABD'nin ise yeni bir güç olarak uluslararası ilişkiler sisteminde yer aldığı görülmektedir. "Doğu Sorunu"na çözümse uluslararası gündemin ana maddesi olmuş ve bu bağlamda, Yunanlılar, Ermeniler, Araplar ve Kürtlerin yeni talepleri ve toprak istemleri çerçevesinde "Doğu Sorunu"nu çözmek için bir ön anlaşmanın yapılmasının gerekliliği doğmuştur.

Bu süreç içerisinde 12 Şubat 1920 tarihinde toplanıp 10 Nisan 1920 tarihinde sona eren Londra Konferansı'na katılan İttifak devletlerinin temsilcileri arasında (*Lloyd George, Francesco Nitti, Aleksandre Millerand ve Elefterios Venizelos*) yapılan görüşmelerde, İstanbul ve Boğazlar'ın statüsü, malî kontrol, Anadolu'daki nüfus bölgeleri, azınlıklar meselesi, Suriye-Mezopotamya ve Arabistan konuları ele alınmıştır.

Londra Konferansı'nda alınan kararlar uyarınca, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San Remo Konferansı'nda ise genel ve soyut olarak belirttiğimiz bu uluslararası konjonktürde, Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Osmanlı ile yapılacak olan Sèvres Barış Andlaşması'nın şartları görüşülmüş ve barış andlaşmasının taslağı büyük ölçüde hazırlanmıştır. Konferans sonucunda imzalanan San Remo Andlaşması itibarıyla tarafların üzerinde mutabık kaldığı hususların en önemlileri şöyledir:²⁵

1. "Padişah İstanbul'da kalacak,
2. Rumeli ve Boğazlar İtilaf Devletlerinin ortak işgaline açılacak,
3. Ermeni Devleti kurulacak,
4. Osmanlı İmparatorluğu, Arap vilayetlerinden ve Ege adalarından vazgeçecek"tir.

Yukarıda belirttiğimiz hükümlerden de anlaşılacağı üzere dönemin İngiltere başbakanı Lloyd George, Fransa başbakanı Millerand, İtalya başbakanı Francesco Nitti ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin imzaladığı San Remo Andlaşması ile daha önce Paris ve Londra Konferanslarında sürüncemede kalan Kürdistan, Ermenistan meselesi, Türkiye'nin sınırları, İstanbul ve Boğazların statüsü ve

²⁵ Tanör, op. cit., ss. 34 – 35.

kapitülasyonlarla ilgili esaslar belirlenmiş ve Sévres Barış Andlaşmasının son biçimi tespit edilmiştir²⁶.

Sévres Barış Andlaşması

Londra konferansı ile başlayan San Remo Konferansı ve Andlaşması ile şekillenen ve 11 Temmuz 1920 tarihli Spa (Belçika) Konferansı ile barış andlaşmasının taslak hükümleri şekillendirilmiş ve İstanbul Hükümeti'ne sunulmuştur. 22 Temmuz 1920 tarihinde, Osmanlı padişahı Sultan Mehmet VI. Vahdeddin, başkanlığında Yıldız Sarayı'nda toplanan Meclis-i Âli, İtilaf devletlerinin koşulların kabulüne ve Andlaşmanın imzalanmasına karar vermiştir²⁷.

Uzun görüşmeler sonunda hazırlanan ve 10 Ağustos 1920 tarihinde İtilaf Devletleri ile İstanbul Hükümeti arasında imzalanan Sévres Barış Andlaşması genel ve soyut olarak incelendiğinde, (Lausanne Barış Andlaşması hariç) I. Dünya Savaşı'nı sonra erdiren bütün andlaşma olduğu gibi zayıf tarafı tüm yönleriyle bağlamak isteyen, oldukça ağır hükümlere sahip bir andlaşma olduğu görülmektedir. Karşılıklı müzakereler yapılmadan, İtilaf Devletlerinin dayatması ile imzalanan 12 Bölüm ve 433 maddeden oluşan bu uzun Andlaşma, sınırlar, siyasal hükümler, azınlıkların korunması, askeri hükümler, mali hükümler, iktisadi hükümler biçiminde tasniflendirilebilecek biçimde düzenlenmiştir²⁸.

Ermeni sorunu bağlamında incelendiğinde ise işbu andlaşmanın, sınırları daha sonra dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından saptanacak büyük bir Ermenistan devletinin kurulmasını öngördüğü saptanmaktadır. Sévres Barış Andlaşması'nın altıncı bölümünde yer alan Ermeniler ile 88-93 maddeler şöyledir:

88. Md. "Osmanlı Hükümeti, Ermenistan'ı bağlaşıklık devletler gibi özgür ve bağımsız tanımıştır.

89. Md. Osmanlı Hükümeti, Ermenistan ve tüm bağlaşıklık devletler, Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van illerinde sınırı saptamak için ABD Başkanı'nı yargıci (hakem) seçer. Ermenistan'ın deniz çıkışına ve söz konusu sınıra komşu Osmanlı toprakları üzerindeki askersel düzenin kaldırılmasına ilişkin ABD Başkanı'nın saptayacağı tüm yargıların onaylanacağı kararlaştırılmıştır.

²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara 1988, ss. 91-94, 102-103.

²⁷ Oran, op. cit., s. 119 ve 123-124.

²⁸ Sévres Barış Andlaşması'nın ayrıntılı değerlendirilmesi hakkında bkz.; Ibid., ss. 118-138.

90. Md. Sınır Saptandıktan sonra Osmanlı Hükümeti, Ermenistan'a özgü yerlerdeki tüm hukuksal ve siyasal haklarından vazgeçer. Ermenistan'a verilen toprak parçası üzerindeki Osmanlılara özgü parasal üstlenmelerin ya da savunulan hakların oran ve çeşidi, bu anlaşmanın sekizinci bölümünün 241 ve 244. maddelerine uyularak saptanacak, söz konusu toprak parçası anlaşmazlıkları daha sonraki sözleşmelerde çözümlenecektir.

91. Md. Yukarıdaki maddelerde saptanan toprak parçasının Ermenistan'a geçmesi durumunda, Osmanlı Devleti ile Ermenistan o maddede kayıtlı kararlara dayanarak uygulamayı, kararın alınmasından 15 gün sonra kurulacak olan sınır saptama kuruluyla belirleyeceklerdir.

92. Md. Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan ile olan sınırını, ilgili devletler saptayacaklardır. Ancak bunu başaramazlarsa, bağlaşıklık devletler bunu yapacak ve toprak üzerindeki uygulaması da bunlara özgü olacaktır.

93. Md. Ermenistan Hükümeti, Ermenistan'da dil, din ve soy bakımından azınlıkların çıkarlarının korunmasını, bağlaşıklık devletlerin gerekli gördükleri biçimde saptayacağını onaylar. Ayrıca, bağlaşıklık devletlerin ticareti, geçiş serbestliği, antlaşma ve sözleşmeleri gerekli görürse, koyacakları yargıların Ermenistan Hükümetince onaylanacağını bildirirler.

Yukarıda aktardığımız hükümlerden de anlaşıldığı üzere İtilaf Devletleri, Ermenistan'ın özgür ve bağımsız bir devlet olarak Osmanlı tarafından tanınmasını istemişlerdir. Ancak, kurulacak olan devletin sınırlarının belirlenmesi hususu İtilaf Devletlerince dönemin ABD Başkanı'nın hakemliğine bırakılmıştır. Bu bağlamda ayrıca, Ermenistan'ın deniz çıkışı ve söz konusu sınıra bitişik Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürülebilecek bütün hükümlerde dâhil olmak üzere Wilson kararlarının, tüm taraflarca önceden kabul edildiği de belirtilmiştir. Bu hükümler itibarıyla İtilaf Devletleri, gerek sınırların tespiti gerek Ermenistan'ın Karadeniz'e kıyıdaş olması gerekse de bölgenin silahsızlandırılmasını ABD Başkanı'nın yetkisine bırakırlarken aslında üstü örtülü olarak kendi politik istemlerini de ortaya koymuşlardır. Başkan Wilson tarafından 22 Kasım 1920 tarihinde saptanan sınırlarda ise Ermenistan'a Karadeniz'e çıkış verilmiş ancak bölgenin askersizleştirilmesine gerek duyulmamış ve

böylelikle Sykes-Picot Andlaşması ile Rusya'ya verilmiş topraklarda bir "Büyük Ermenistan" devleti kurulmuştur²⁹.

Ancak, bu gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa önderliğinde ki Ankara Hükümeti, Ermenilerin harekete başlamasına fırsat vermeden hazırlıklara başlamış ve 28 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış üzerinden askeri harekât başlatmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği Türk ordusu savaşı başarılı bir şekilde tamamlamış ve Gümrü Andlaşması ile Kars ve Ardahan bölgesini kurtarmıştır. Bu Andlaşma hükümleri, Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması (resmi adı Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması) ile bir kez teyit edilirken, Sèvres Barış Andlaşması'nın Ermenilerle ilgili hükümleri de taraflarca geçersiz sayılmıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile yapılan Kars Andlaşması ile de Türkiye'nin doğu sınırları sınırdaş Devletler yani özellikle Ermenistan tarafından resmen tanınmıştır³⁰.

SONUÇ:

Çalışmamızın genelinde vurguladığımız üzere Ermeni sorunu, dönemin büyük devletlerinin ekonomik ve politik çıkarlarından bağımlı olarak "Doğu Sorunu" kapsamında yaratılan bir sorun olup, Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları ile uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Bu bağlamda, çalışmamız kapsamında analiz ettiğimiz Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918-1922 yılların arasında taraf olduğu uluslararası andlaşmalarda da Ermeni sorunu Batılı devletlerce, Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak değerlendirilerek, bu kapsamda konuyla ilgili hukuki unsurlar Osmanlı İmparatorluğu'na dikte ettirilmiştir.

Ancak günümüz itibarıyla bakıldığında Ermeni sorunu, başta ABD ve Fransa olmak üzere kimi Batılı devletler ve Avrupa Parlamentosu gibi bazı kurumlar tarafından, sözde bir soykırım iddiası kapsamında tanımlanmaktadır.

Bu kapsamda, bizce Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni sorununa ilişkin oluşturduğu politikalarda, makalemizde vurgulamaya çalıştığımız, tarihsel ve hukuksal gerçeklerden hareket etmesi gerekmektedir. Zira, Ermeni sorunu 19.yüzyılda ulusçuluk hareketlerinin bir parçası olarak ortaya çıkmış görünse de gerçekte Avrupalı devletlerin Osmanlı

²⁹ Ibid., ss. 132-133.

³⁰ Çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu uluslararası andlaşmalara itibarıyla Ermeni sorunu'nun gelişimi analiz edilmeye çalışıldığı için Türkiye'nin taraf olduğu Gümrü, Kars ve Moskova Andlaşmaları'na genel ve soyut olarak değinilmiştir. Bu üç andlaşma itibarıyla Ermeni sorunun gelişimi hakkında bkz., "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Taraf Olduğu Uluslararası Andlaşmalara İtibarıyla Ermeni Sorunu" (yayım ve değerlendirme sürecindedir).

İmparatorluğu'nu parçalayarak emperyalist yayılma stratejilerinin bir parçası olarak bu devletlerce amacından saptırılmıştır.

KAYNAKÇA

- 1) ANDERSON Matthew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (çeviren: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Mart 2001.
- 2) ARSLAN Ali, **Kutsal Ermeni Papalığı – Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar-**, İstanbul: Truva Yay., Nisan 2005.
- 3) ARSLAN Esat, “Ermeni Sorunu’nda Akılcı, Tarafsız ve Planlı Görüş Açıları”, **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Sayı 7, Yıl 2, 2001/7.
- 4) ATAÖV Türkkaya, **Das Osmanische Millet System und die Armenier**, Ankara: Sistem Ofset, 1985.
- 5) ATEŞ Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Der Yay. 1993.
- 6) BARDAKJIAN Kevork B., “İstanbul Ermeni Patrikliği'nin Doğuşu (Hayk Berberian'ın Anısına)”, Saime Yüceer (editör), **Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi 2000.
- 7) GÖNLÜBOL Mehmet, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 236, 1975.
- 8) GÖNLÜBOL Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1990**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1982.
- 9) GÜRÜN Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- 10) HATİPOĞLU Murat, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara 1988.
- 11) <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/osmanli.html> (e.t. 17.09.2003).
- 12) İŞYAR Ömer Göksel, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2004.
- 13) KANTARCI Şenol, “Tarih Boyunca Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan'a”, Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem (hazırlayanlar), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, 2003.
- 14) KAPLANOĞLU Raif, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2000.

15) KASIM Kamer, “AB’ye Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar”, Avrasya Dosyası, Cilt 11, Sayı 1, Yıl 2005.

16) KAYA İbrahim, “Ermeni Sorunu’nun Hukuksal Boyutları: Ulusal ve Uluslararası”, Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem (hazırlayanlar), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: TEİMK ve ASAM–ERAREN Ortak Yayını, 2003.

17) KILIÇ Davut, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara: ASAM Yayınları: 11, Kafkasya Araştırmaları Dizisi: 2, 2000.

18) KOCABAŞ Süleyman, **Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?**, 3. Baskı, İstanbul: Vatan Yayınları, 1988.

19) KOCAŞ Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan beri Türk-Ermeni İlişkileri**, Ekli 3. Baskı, Ankara: Truva Yayınları, Haziran 1970.

20) KODAMAN Bayman, “Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi”, **Tarihi Gelişmeler içinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, Ankara, 8-9 Mart 1990, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

21) KÜÇÜK Cevdet, “*Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere’nin Rolü*”, <http://www.maltepe.edu.tr/GunaydinMarmara/ermeni/ingiltere.asp> (e. t. 18.08.2003).

22) LAÇİNER Sedat, “Ermeni İddiaları ve Terör”, Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem (hazırlayanlar), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: TEİMK ve ASAM–ERAREN Ortak Yayını, 2003.

23) LAÇİNER Sedat, “Osmanlı Dönemi’nde Ermeniler ve Terör”, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=174> (e.t. 02.05.2006).

24) MARX Karl, **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, 2. Baskı, (çeviren: Selahattin Hilav, Attila Tokatlı), İstanbul: Gerçek Yayınevi, Aralık 1974.

25) MAZICI Nurşen, “Avrupa Birliği ve Ermeni Soykırım Tasarısı”, Jeopolitik, Yıl. 4, Sayı 13, Şubat 2005.

26) MAZICI Nurşen, **Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni 1878-1918**, İstanbul: Der Yay., 1987.

27) McCARTHY Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (çeviren Bilge Umar) İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın San. ve Tic. A.Ş., 1998

28) MELEK Kemal, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları, 1985.

- 29) ORAN Baskın, "Mondros Silah Bırakışması", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul: İletişim Yay., 2001.
- 30) ÖZDAL Barış, "Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni Sorununa İlişkin Aldığı Kararlar İtibarıyla Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Değişen Dünyada Türkiye'nin Önemi, Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2004, Cilt II**; Bursa: Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları No: 7, 2004.
- 31) ÖZDAL Barış, "Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu"; **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 4, Sayı 8, Ağustos 2006.
- 32) ÖZDAL Barış, "Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (Yayım Aşamasındadır).
- 33) ÖZGÜR Yüksel, **Tarihi Boyutları ve Muhtemel Gelişmeler Işığında Türk- Ermeni İlişkileri**, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, Şubat1997.
- 34) SAKARYA İhsan (haz.), **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- 35) SANDER Oral, **Siyasi Tarih – İlk Çağlardan 1918'e-**, 8. Baskı, Ankara: İmge Yay., 2000.
- 36) SOYKAN T. Tankut, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler- Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü**, İstanbul: Ütopya Kitapevi, 1999.
- 37) SOYSAL İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- 38) TANÖR Bülent, **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918 – 1923)**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Temmuz 1997.
- 39) URAS Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: 2. Baskı, Belge Yayınları, 1987.
- 40) VEFA Ahmet, **Die Wahrheit über die Armenier**, Ankara: BEB, 1976.
- 41) YERASIMOS Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına-**, (çeviren: Babür Kuzucu), 5. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, Ekim 1987. 42)